

DEMOCRAȚIA – UN REGIM NECESAR PENTRU OMENIRE

Anișoara DUBCOVEȚCHI,
doctorand, lector superior (USPEE „Constantin Stere”)

Scopul acestui studiu este de a întreprinde o incursiune prin istoria conceptului de democrație, așa cum a fost înțeles de filosofi și istorici de-a lungul timpului. Esența democrației este înțelegerea ei ca stare socială caracterizată prin egalitatea condițiilor, și nu prin ansamblul de instituții politice. Mă voi referi asupra aspectelor sale teoretice, dar și asupra modului în care este înțeleasă ea.

Cuvinte-cheie: democrație; stare socială; fenomen; resorturi; formă politică.

* * *

The aim of this paper is to undertake a foray through the history of the concept of democracy as it was grasped by philosophers and historians throughout the time. The essence of democracy refers to understanding it as social status characterized by equality of conditions not by the corpus of political institutions. I will specifically refer to its theoretical aspects and also by the way it is understood.

Keywords: democracy; social status; phenomenon; competence; political form.

Cuvântul „democrație” provenind din limba greacă în care *demos* înseamnă popor (oameni de rând, liberi, bărbați, cetățeni ai cetății), iar *kratos* – putere. Prin democrație se înțelege puterea poporului, conducerea poporului, de către popor.

Ideea de democrație, ca și metodele de punere a ei în aplicare, au apărut în prima jumătate a sec. V î.Hr. la greci, ei exercitând o influență deosebită în istoria universală. „Grecii, îndeosebi atenienii – constată Robert A. Dahl – au fost primii care au produs ceea ce aș numi prima transformare democratică: de la ideea și practica guvernării de către cei puțini la ideea și practica guvernării de către cei mulți. Pentru greci supremul loc propice democrației era, desigur, statul-cetate” [1]. Democrația directă a funcționat aproximativ 200 de ani. Ea a fost posibilă, deoarece în Atena după lege numărul cetățenilor era mic (mama, tata atenian – până la Pericle), dar față de celelalte cetăți ale Elladei era un regim politic foarte avansat pentru acele vremuri, așa cum afirma Pericle, „Nu trebuie să ne rușinăm fața de alte state . . . , pentru că la noi conducerea statului nu se reazamă pe cei puțini, ci pe cei mulți” [2].

Derularea evenimentelor în istoria universală demonstrează că democrația este un fenomen extrem de complex, a cărei analiză a provocat pe cei mai mulți gânditori, dar și oameni simpli, care din vremuri străvechi și-au imaginat un model de organizare a sistemului politic în care membrii comunitari să fie egali din punct de vedere politic, să guverneze împreună și să dispună de calități proprii, resurse și instituții necesare pentru a se autoguverna. Problema raportului dintre cercetarea empirică și reflecția normativă în teoria democratică a constituit multă vreme subiect de dezbatere, iar Dahl este conștient că știința politică nu poate fi una exclusiv empirică (opera sa poate fi considerată un proiect de îmbinare a celor două dimensiuni) [3]. Democrația este studiată, deo-

potrivă, de filosofi, care propun chiar modele ideale de democrație, istorici, preocupați de ascensiunea și declinul acesteia, politologi, care încearcă să dea o explicație empirică condițiilor afirmării, menținerii, funcționării, răspândirii și posibilei sale prăbușiri [4]. Este cert că existența acestei diversități de unghiuri de abordare conduce și la unele suprapuneri, însă diversitatea conduce mai totdeauna la rezultate fecunde în cercetare. Chiar și unele construcții ce îmbracă forme utopice ale ideii de democrație pot conduce la îmbunătățirea democrațiilor real-funcționale. Totuși, în evoluția sa istorică, guvernarea majorității a fost în multe situații respinsă, puțini oameni fiind în situația de a căuta și a reuși „să adapteze realitatea politică, într-o măsură semnificativă, la cerințele ei imperioase” [5]. Mai mult, democrația este forma politică ce „și-a dovedit în timpuri îndelungate, o nouă capacitate de adaptare la diferite condiții, o mare capacitate de învățare și un interes potențial de transformare” [6]; ea s-a manifestat ca idee a guvernării de către cei mulți, transformând viața politică cam în aceeași perioadă atât în Atena (și alte orașe – state grecești), cât și în statul-cetate al Romei.

Germele ai ideilor referitoare la democrație se regăsesc încă din perioada grupării denumită de Karl Popper, Marea Generație care traversează școlile sofiștilor Protagoras și Gorgias, atomistului Democrit, democratului Pericle, generație, căreia, de altfel, i-au aparținut Alcidas și Lycopfron. Prin orația funerară a lui Pericle sunt puse bazele acestei generații, care și-au afirmat principiile egalitarist-liberale și individualismului și care a trăit în Atena în timpul războiului peloponezian. Totodată, Protagoras a elaborat un fundament teoretic al democrației participative (conform lui, toți oamenii au o contribuție, chiar inegală uneori, la asigurarea dreptății), el fiind inițiatorul doctrinei egalității politice în istoria gândirii

politice, doctrină dezvoltată pentru prima oară ca o critică a concepțiilor esoterice și etiliste privind statul (concepții frecvente în Grecia), așa cum observă și G.B. Kerferd în *The Sophistic Movement*.

Democrația, născută ca un cuvânt de ruptură și nu de conveniență, exprimă prevalența unei părți, și nu participarea egală a tuturor. Așa cum observa încă Platon, democrația se naște ca un act de violență „în momentul în care câștigă săracii, ucigând pe câțiva dintre bogați, alungându-i pe alții. Această instaurare violentă se realizează fie prin forța armelor, fie prin extinderea părții adverse care se retrage prin teamă” [7]. De altfel, în accepțiunea lui J. Gray, Platon și Aristotel se opun „germenilor liberalismului” exprimați de Marea Generație. Astfel, citându-i pe E.A. Havelock și K. Popper, Gray consemnează: „În operele lui Platon și Aristotel, nu vom descoperi o dezvoltare a concepției Marii Generații, ci o reacție împotriva acesteia, o efeminare a liberalismului grec, sau o contrarevoluție îndreptată spre societatea deschisă din Atena lui Pericle” [8]. În acest sens, Gray susține că: Perspectiva sceptică și empirică a sofistilor și a lui Democrit este înlocuită, în scrierile lui Platon și Aristotel, de un „tip de raționalism metafizic”; Platon repudiază etica libertății și egalității filosofilor Marii Generații „în mod radical”; Aristotel procedează în aceeași problemă „ceva mai moderat, dar nu mai puțin substanțial”; Platon respinge în Republica o „adevărată utopie antiliberală”, nerecunoscând „cerințele individualiste”, respingând egalitatea morală între oameni, critica instituțiilor care, odată stabilite, devin veșnice. Atragem atenția asupra faptului că Platon, preocupat de întărirea statului grec, de statul ideal, a lăsat în umbră semnificația valorii, libertății individuale. Demersul său privind elaborarea unei teorii organice asupra statului și legilor este unul finalist. Apoi, trebuie precizat și că opera lui Platon nu este absolut omogenă și nu este reprezentată doar de Republică și alte câteva dialoguri. Prin urmare, transferul de la punctul de vedere sceptic și empirist către raționalismul metafizic, de care vorbește J. Gray, trebuie privit cu o anumită rezervă și, mai ales, contextual. Invocăm doar faptul că, în opera târzie, de exemplu, în *Legile*, Platon prezintă o încercare de prescriere exhaustivă a sferei de acțiune individuală sub forma unor legi atotcuprinzătoare care pot fi garantul acțiunilor libere ale individului, constrângerea limitându-se la acele acțiuni care nu sunt prescrise de lege. Iar cum legile pot să acopere o arie extrem de mică din sfera acțiunilor umane, este cert că acțiunea aparține libertății, voinței libere.

În privința lui Aristotel, Gray se manifestă cu mai multă îngăduință, remarcând însă faptul că sentimentul antiliberal deși nu este „la fel de virulent ca cel care animă operele lui Platon, rămâne riguros și pătrunzător”. În acest sens, el constată că cei mai mulți gânditori au ajuns la concluzia că în opera lui Aristotel nu

se găsește nicio concesie a libertății individuale sau a drepturilor omului, însă asumția acestora că „orice încercare de a atribui elemente ale concepției liberale unui gânditor premodern este anacronică” nu este de acceptat. Motivul respingerii acestui punct de vedere de către Gray este reprezentat de trăsăturile evidente ale individualismului ce se regăsesc în concepția sofistilor, trăsături pe care el le-a surprins sub denumirea de „germeni de gândire liberală existentă în lumea antică” și la care am făcut și noi referiri mai sus.

Este știut că, pentru greci, democrația înseamnă guvernarea de către oameni obișnuiți, oameni care în cea mai mare parte erau săraci, fără experiență și needucați. În general vorbind, demosul reprezenta categoria oarecum majoritară, guvernarea realizându-se, în primul rând, în beneficiul său, prin opoziție la aristocrație care presupune conducerea de către aristoți, „cei mai buni”, cei despre care mulți gânditori greci afirmă că erau cei mai în măsură să guverneze. Descentralizarea vieții politice presupunea autogenerarea la nivelul orașului-stat (*polis*-ului), iar în perioada numită „vârsta de Aur a Atenei”, locuitorii săi considerau polisul o democrație.

Forma noastră de guvernare – rostea Pericle – nu rivalizează cu instituțiile altora. Nu îi copiem pe vecinii noștri, ci suntem un exemplu pentru ei. Este adevărat că suntem numiți o democrație, deoarece administrația se află în mâinile celor mulți, și nu a celor puțini. Dar în timp ce legea asigură dreptate egală tuturor în disputele lor particulare, este recunoscută și cerința de a fi cei mai buni, și atunci când un cetățean se distinge în orice fel, el este preferat pentru funcții publice nu ca un privilegiu, ci ca o răsplată a meritului său. Sărăcia nu este o piedică, dimpotrivă, un om poate aduce beneficii țării sale, oricât de obscură ar fi condiția sa.

La atenieni, noțiunea de „cetățenie” indică și un anumit sens al libertății; pentru a fi cetățean, individul trebuia să fie liber, adult, bărbat atenian. Cât de „inclusivă” era democrația ateniană rezultă exact din faptul că femeile, străinii rezidenți și sclavii, care alcătuiau, prin urmare, majoritatea populației, erau excluși. Practic, doar unul din zece locuitori ai Atenei era cetățean (deci liber). Participarea la viața publică presupunea: calitatea de cetățean major al Atenei (la nivelul cetățeniei, interdicțiile vizau femeile); calitatea de om liber, derivată din calitatea de cetățean; o responsabilitate publică ce nu exclude cetățenii implicați în afaceri (dimpotrivă, aceștia sunt considerați a avea „o foarte bună idee despre politică”); remunerarea activităților de participare la viața publică, asigurându-se, astfel, cointeresarea celor implicați (fie ei săraci sau bogați) să participe la adunări și să decidă politica prin vot direct; ocuparea unor posturi politice (urmare a încrederii în demos) nu prin vot, ci pe baza tragerii la sorți. Unele dintre aceste practici, la care

se adaugă protecția redusă a drepturilor minorităților, limitele libertății de exprimare, practica ostracizării (*ostakon* – scoica sau ciobul pe care cetățenii Atenei scriau numele celor pe care doreau să-i îndepărteze fără proces și fără a li se aduce acuzații legale); fac din democrația ateniană o formă de guvernare inacceptabilă pentru a fi luată ca model. Asemenea aspecte ridică multe întrebări legate de caracterul democratic al orașului-stat Atena. De altfel, Atena – „prima democrație”, a creat primul martir al libertății de gândire și de exprimare – Socrate.

În perioada Evului mediu nu putem vorbi de regim politic democratic, nici de termenul de „cetățean” în afară de orașele italiene, flamande și cele din Liga Hanseatică.

Termenul de „cetățean” – *citizen* (locuitor al cetății) revine în Europa la sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu Revoluția franceză din 1789, odată cu adoptarea Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului la 26 august 1789.

Democrația antică a fost o democrație directă, însă pe măsură ce comunitățile s-au dezvoltat din punct de vedere demografic, conducerea acestora de către toți cetățenii nu a mai fost practic posibilă.

În epoca modernă, locul democrațiilor directe a fost preluat de democrația reprezentativă, dar s-a preluat și s-a înrădăcinat ideea separării puterilor, precum în Atena antică (legislative, executive, judecătorească) element de bază al democrației. Primele state democratice moderne au fost Marea Britanie și SUA.

După părerea mea, nu există legătură directă între forma de guvernare și regimul politic, deoarece într-un stat monarhic se poate instaura un regim politic democratic, după cum într-o republică se poate instaura un regim politic nedemocratic, cu toate că Alexis de Tocqueville în lucrarea sa *Despre democrație în America* (1835-1840), susține că democrația presupune în mod obligatoriu ca formă de stat republica.

În Marea Britanie, primul pas spre democrație a fost făcut în 1689 „Bill of Rights” (Declarația Drepturilor) prin care se separa puterea executivă, regele Wilhelm III Orania, și puterea legislativă, Parlamentul, iar în SUA Constituția din 1787, pe care o consider prima constituție modernă (care dădea drept de vot tuturor bărbaților, indiferent de avere).

Secolul al XIX-lea aduce o răbufnire a ideilor democratice în timpul mișcărilor revoluționare din 1848-1849. Constantin Stere – una dintre figurile intelectuale și politice marcante la sfârșit de secol XIX și prima jumătate a secolului XX. Popularitatea lui Constantin Stere în rândul profesorilor Universității din Iași, prestigiul de care se bucura în viața științifică și culturală a țării au determinat ca, în 1913, să fie ales rector, în fruntea Universității ieșene, Constantin Stere și-a adus o importantă contribuție la activitățile de pregătire a studenților, în stabilirea climatului de

emulație și a spiritului democratic, pentru creșterea prestigiului acestei instituții în țară și în străinătate.

Cu o vocație autentic democratică, (pe care de altfel nu o aveau prea mulți intelectuali români în perioada respectivă) a luptat toată viața pentru două cauze majore: **dreptul la proprietate al tuturor cetățenilor români** (împroprietărirea țăranilor) și **dreptul universal la vot**. Considera că fără cele două drepturi fundamentale viața democratică românească rămâne o iluzie fără posibilitatea de a căpăta o substanță proprie.

Dezvoltarea clasei muncitoare și afirmarea ei în viața politică și socială a țării – mai ales după primul război mondial – l-a făcut totuși să înțeleagă că muncitorimea este o puternică forță motrice a progresului și dezvoltării sociale, iar alianța muncitorească-țăranescă constituie baza de neclintit a eliberării de sub orice fel de exploatare, întreaga sa activitate militantă, care a rămas în sfera unui luptător cu concepții general-democratice și cu tendințe spre măsuri radicale, a fost caracterizată de simțul responsabilității sociale.

Adept al principiilor de democratizare a poporului, aducând în intimitatea gândirii sale social-politice și a sentimentelor sale concepția prin care susținerea țărânimii este baza societății.

În îmbunătățirea situației sociopolitice și economice a țărânimii, constituționalistul vedea chezașia progresului societății întregi și chema păturile intelectuale să se pătrundă de valoarea acestui adevăr, să conștientizeze că lupta pentru cauza țărânimii va aduce și intelectualilor cele mai mari beneficii sub forma unui vast câmp de activitate pentru cei mai diverși specialiști, de la agronomi și până la medici și juriști, deoarece va urma o extraordinară intensificare a *culturii generale*, a școlii superioare și a celei primare, secundare, a științei, literaturii și artei. „Mai mult. Din democratizarea instituțiilor unei țări, intelectualii, cei dintâi, câștigă și direct, nu numai prin faptul că respectul demnității omenești, al libertății cuvântului și al gândirii sunt acele bunuri pe care nimeni nu le poate prețui mai mult decât tocmai intelectualii; dar într-un regim cu adevărat democratic are mai puțină însemnătate, pentru accesul la diferite demnități publice, legăturile de familie și averea, încât talentului și cunoștințelor reale le sunt mai deschise toate treptele măririi și ale puterii, începând cu administrațiunile locale și sfârșind cu organele guvernului central ” [9].

Constantin Stere absolutiza de fapt stadiul existent al dezvoltării industriale, fără a vedea posibilitățile dezvoltării industriale în perspectiva economiei românești. Poziția lui ideologică mai realistă în ultimii ani de viață, în privința rolului clasei muncitoare, a fost materializată prin contribuția ce și-a adus-o la constituirea Blocului Muncitoresc-Țărănesc și activitatea acestuia în anii 1925-1933 și prin atitudinea de respect și considerație ce o acorda problemelor muncitorești, în viața politică românească de până la 1936.

Constantin Stere rămâne una dintre personalitățile reprezentative ale stângii radical-democratice burgheze. A fost un personaj de frunte în ierarhia partidelor din România. A făcut parte din Partidul Liberal, a înființat Partidul Țărănesc, a luptat pentru organizarea politică a țărănimii, dar carieră politică nu a putut face. A militat pentru îndeplinirea cerințelor esențiale ale revoluției burghezo-democratice: reforma agrară și votul universal. Destinul său de om politic a stat însă sub semnul tragismului. La aceasta a contribuit, în mod deosebit, intransigența convingerilor sale democratice și incapacității de a se supune voinței absolutiste a unor conducători politici. În 1930 a fost înlăturat din viața publică, luând sfârșit calvarul politic al unei conștiințe lucide și leale care avea să declare, în același an: „*Istoria democrației române nu va putea face abstracție de numele meu*”. Constantin Stere nu a putut face carieră politică, dar le-a fost superior, prin consecvența democratică, tuturor acelor care îl anatemizau.

Deși a rămas la nivelul unui intelectual revoluționar-democrat cu orientări radicale până la sfârșitul vieții sale, prin concepția sa social-politică, prin tezele pe care le-a susținut cu privire la dezvoltarea economică și social-politică a țării, Constantin Stere s-a situat în rândul figurilor luminoase de patrioți și gânditori ai poporului român, care a militat pentru îndeplinirea unor transformări cu conținut social-democratic. Activitatea sa teoretică constituie o contribuție prețioasă la căutările de direcție în ceea ce privește progresul economic și social al României.

Articolul intitulat „Democratismul și domnul Aurel C. Popovici”, care face parte dintr-o polemică pe tema democrației pe care C. Stere a avut-o, în anul 1908, cu A.C. Popovici, director pe atunci al revistei *Sămănătorul*. C. Stere este un susținător al democrației populare, care are drept scop dezvoltarea unei clase de mijloc rurale, în timp ce A.C. Popovici este un naționalist și un antidemocrat convins. În această polemică, C. Stere reușește să demonstreze limitele concepției adversarului său despre democrație și arată că, în epoca contemporană, tendința spre democrație a tuturor societăților e una aproape inevitabilă, deoarece nu mai există o altă modalitate de legitimare a puterii în afara legitimității populare.

După Primul Război Mondial (1918), în majoritatea țărilor se vor instaura regimuri politice democratice (cele 14 puncte ale lui Woodrow Wilson), dar sub presiunea forțelor de extrema stângă sau dreaptă (bolșevism, fascism, nazism), ele vor fi eliminate, fiind înlocuite cu regimuri totalitare de diferite nuanțe.

După al Doilea Război Mondial, lumea se împarte în două tabere – democrațiile apusene și așa-numitele „democrații populare” sub influența sovietică (încercări de ieșire în 1956 – Ungaria, în 1968 – Cehoslovacia etc.).

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, are loc prăbușirea sistemului comunist, iar fostele țări membre revin la regimuri democratice, mai mult sau mai puțin autentice, în funcție de condițiile proprii.

Vorbind despre democrație, mă gândesc din nou la Alexis de Tocqueville care spunea că democrația este un „produs inevitabil al istoriei” – că democrația trebuie învățată, pentru că ea nu este o stare impusă pentru vecie și că o pândesc nenumărate primejdii (lipsa libertăților cetățenești, partid unic, cenzura, xenofobia – ura față de străini, rasism, antisemitism, nerespectarea drepturilor minorităților etc.).

Democrația presupune existența unor valori de bază, cum ar fi: libertatea, dreptatea și egalitatea (principii scrise pe frontispiciul Revoluției franceze din 1789. Bineînțeles, acestea reprezintă idealuri pentru care oamenii au luptat întotdeauna și, în același timp, sunt repere de bază care să reglementeze viața cotidiană într-o societate modernă actuală.

Democrația ca regim politic are niște caracteristici de bază:

a) Separarea puterilor în stat (*legislativ, executiv, judecătoresc*), o precizare – forma clasică a principiului separării celor trei puteri în stat a fost dată de către filozoful francez Montesquieu în 1748 în lucrarea *Spiritul legilor*, în care afirma legătura de verificare și echilibrare reciprocă între ele.

b) Pluralismul politic, adică existența a mai multor partide politice cu ideologii diferite (în România s-a realizat după 1990) – consider că sunt prea multe partide. Constituția (art. 8 alin.(1)) Pluralismul în societatea românească este o condiție și o garanție a democrației constituționale).

c) Legitimitatea puterii, în sensul că puterea se sprijină pe adeziunea majorității cetățenilor. John Hallowell afirma că „în democrație guvernarea este legitimă dacă se sprijină pe consimțământul celor guvernați, de aceea este o guvernare bazată pe persuasiune și dezbateră”. Această idee a fost formulată prima dată în Declarația de Independență americană, 4 iulie 1776 (scrisă de Thomas Jefferson) în care se stabilea dreptul poporului de a schimba forma de guvernământ care îi lezează drepturile și să stabilească alta potrivit intereselor sale.

d) Luarea deciziilor pe baza principiului majorității.

e) Realizarea imparțială a justiției în numele legii. Constituția (art. 16 alin.(2) „Nimeni nu este mai presus de lege”).

f) Garantarea prin Constituție a drepturilor și libertăților cetățenești. Oamenii trebuie să trăiască în libertate. Statul democratic garantează și promovează libertățile personale, în limite stabilite de lege (democrația – poți face orice până nu deranjezi pe alții). Cetățenii trebuie să aibă dreptul la opinii proprii și, totodată, să se bucure de securitatea personală, a bu-

nurilor, libertatea de exprimare, dreptul de a-și alege conducătorii și de a decide în probleme de interes public. În viața de zi cu zi, acestea nu sunt ușor de realizat, pentru că pe terenul libertății de exprimare se pot confrunta valori de bază ale democrației cu idei antidemocratice. Esența democrației o constituie participarea cetățenilor la viața publică, ceea ce presupune preocupare pentru problemele comunității, responsabilitate, interes pentru evenimentele sociale majore dezbătute în mass-media și chiar angajare politică.

g) Guvernanții sunt supuși legilor și sunt limitați și în acțiunile lor de către lege.

Toate aceste principii trebuie să asigure un stat de drept, în care se poate realiza un regim politic democratic în care domnește legea. O democrație nu poate funcționa de la sine, fără contribuția cetățenilor. A fi cetățean într-un stat democratic este un lucru care se învață de-a lungul întregii vieți. În afara educației pe care o primim în familie, apoi în școală, formarea noastră ca cetățeni este determinată de mulți alți factori, a căror influență poate fi bună sau rea.

„Democrația”, în sensul adevărat al cuvântului, nu poate fi decât guvernarea poporului prin sine însuși, și anume, în forme și în condițiuni care exclud orice *dominațiune de clasă*, orice „stăpânire” a unui strat popular de către un alt strat popular.

Nu numai că nu se poate identifica democrația cu stăpânirea minorității de către majoritate, dar, dacă ea exclude și dominațiunea majorității de către minoritate, ea tot atâta creează garanții împotriva dominațiunii unei minorități asupra societății întregi, cât trebuie să asigure și minorităților toate mijloacele de apărare împotriva abuzului gol de putere din partea majorităților.

Într-un cuvânt, democrația modernă înseamnă, înainte de toate, *organizația libertății*.

Tocmai din cauza aceasta, antichitatea, în care nu putea fi vorba de libertate, cum o înțelege vremea noastră, nu cunoștea nici democrația modernă.

Dar de aici reiese că democrația nu poate rezulta numai din acordarea fie și a celui mai larg drept de vot. Ea presupune, dimpotrivă, un complex de garanții și instituțiuni, o organizațiune a activității publice, care pleacă din adâncimile corpului național și, printr-o serie neîntreruptă de organe ale vieții cetățenești, culminează în organele centrale ale puterii de stat” [10].

Referințe:

1. A. Dahl Robert. *Democrația și criticii ei*. Iași: Institutul European, 2002, p.9.
2. Flaceliere Robert. *Grecia în epoca lui Pericle*.
3. Dârdală Lucian-Dumitru. Postfață la cartea lui R.A. Dahl. *Democrația și criticii ei*, p. 527.
4. Pasquino Gianfranco. *Curs de știință politică*. Iași: Institutul European, 2002, p. 305.
5. Dahl R. *Op. cit.*, p. 9.
6. Pasquino G. *Op. cit.*, p. 305.
7. Platon. *Republica*. Cartea a VIII-a. În: *Opere*. Vol.V. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
8. Gray John. *Liberalismul*. București: Du Style, 1998, p.29.
9. Stere C. *Social-democratism sau poporanism*. În: Stere C. *Documentări politice*. Chișinău: Combinatul Poligr., 2002, p. 1-126.
10. Stere C. *Marele război și politica României*. În: Stere C. *Documentări politice*, 2002, p. 185-455.